

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

KERKELIJK LEVEN / P. Houtman

In dit nummer:

KERKELIJK LEVEN

937

P. Houtman

Oecumenische kerkdienst

MEDITATIEF

941

A.S. van der Lugt

Verdeeldheid
maakt ruimte

WANDELEN MET GOD 942

O.W. Bouwsma

Goed, beter, best

ACHTERGRONDEN 943

R.D. Anderson

Bijbelse principes rond
de echtscheiding 2

SAMENLEVING 947

A. Slob

24-uurs economie:
werkelijkheid of waanbeeld?

en verder...

Boekbespreking
Meegelezen
Uit de kerken

OECUMENISCHE KERKDIENT

*Er is iets moois **hom samen** met de kerk van vele
voorbij eeuwen God te loven en aan te roepen in
een dienst volgens het 'ordinarium'. Dat is echt oe-
cumenisch!*

*Maar zijn die teksten, op de keper beschouwd, wel
allemaal zo sterk? Is de keuze ervan, en de composi-
tie ervan tot één geheel, wel zo geslaagd? Die be-
denkingen heb ik vorige week opgeworpen. Deze
week nog enkele punten ter overweging.*

3. Alverzoening?

We komen nu meer bij de inhoud van de 'ordinarium'-teksten. Het Credo, de geloofsbelijdenis van Nicea, heb ik altijd, bijvoorbeeld bij het luisteren naar Bachs Hohe Messe en andere miscomposities, inhoudelijk als stralend hoogtepunt ervaren. (En het betreurd en als veelzeggend ervaren, als een componist het artikel over de kerk weg liet.) Daar herken ik mezelf het meest in. Dat kan ook komen doordat dat gedeelte het meest vertrouwd is, het meest eigen. Voor het overige...

Er is blijkbaar bij deputaten nogal wat kritiek binnengekomen, dat de tekst van het ordinarium hier en daar voet zou geven aan de 'consecratie'-gedachte: dat Christus lichamelijk in de tekenen van brood en wijn zou komen. Ik vind de tegenargumentatie van deputaten overtuigend. Je moet de teksten niet wantrouwend en angstig lezen; en als je dat niet doet, hoor je dat er niet in. Een gereformeerde van- daag zal er echt niet door verleid worden tot die rooms-katholieke dwaling. Maar er is vandaag de dag mijns inziens ook gevaar, en wel uit een

heel andere hoek. Dat is de gedachte van:

"God is goed, liefdevol, medelijdend voor alle mensen. Andere mensen en groepen hebben hun eigen geloofsovertuiging; binnen het christendom, of in andere godsdiensten. En hun eigen levensstijl. Wij oordelen daar niet over. We hebben wel onze zorgen; we willen zelf wel blijven bij onze eigen 'overtuiging'. Maar we hopen maar, dat die Liefdevolle God ze allemaal zalig laat worden. Wij zeggen niet dat er ook mensen verloren gaan.

We **ontkennen** dat laatste ook niet **direkt**. Het staat in Schrift en belijdenis, het wordt ook nog wel vanaf preekstoelen gezegd. Maar we doen er liever het zwijgen toe. We hebben geen vrijmoedigheid meer om

te belijden dat **Christus, door** wie wij geloven behouden te worden, ook echt de **énige** weg is."

Onze tijd

Naar mijn inschatting is dit levensgevoel ('**postmodern**', maar misschien niet eens zo heel nieuw) vandaag de dag een reële bedreiging, die ook ome **kerkdeuren** niet voorbijgaat. Ik proef het bijvoorbeeld op catechisatie.

Zo'n dertig jaar geleden was dat nog anders. Toen leefden we nog meer apart temidden van onze omgeving en **benadrukten** we al **maar** waarin we van anderen, ook andere christenen, verschilden. Maar inmiddels is **onze** openheid naar de samenleving **sterk** uitgestulpt. En om **ons** heen, in de brede oecumene, heerst het **klimaat** van de **alverzoening** al volop; aansluitend bij de samenleving als geheel.

Ik vind dat de tekst van het **ordinarium** daar weinig verweer tegen biedt.

Een voorbeeld. "Heer, erbarm U!" – dat is niet alleen de uitroep aan het begin, maar dat gaat **als** een rode draad door de liturgie. En dat kunnen **we** allemaal meebidden. Een gebed (zo leggen deputaten het uit) voor de hele schepping, die in barensnood is. **Een** gebed (zo leeft het bij de kerkganger **van** vandaag) voor slachtoffers **van** een overstromingsramp en voor de vluchtelingen **van** Kosovo. **Prima**.

Maar waar klinkt in deze reeks liturgische teksten (afgezien **van** het Credo) het fundamentele bijbelse besef op, dat God in Christus een gemeente verlost heeft uit de wereld, die **onder** zijn **tóorn** valt? In de weg van geloof en bekering? Dat Hij die gemeente uitgekozen heeft, dat Hij scheiding maakt?

LIJ

De teksten deugen wel. Er komt geen onvertogen woord, laat staan leer, in voor. Er komen verscheidene bijbelteksten in voor. En als je die in hun context leesf en ze zo

bepreekt worden, dan gaat daar een geweldige **kracht** van uit. Maar is die context ook present in de beleving van de erediensvierende gemeente?

Ik maak weer de vergelijking met de Psalmen, als ijkpunt. Die spreken concreter. Ze staan meer midden in de strijd op **aarde**. Ze **vertillen** meer; ze **prijzen** vertellend de grote daden van God. Hoe Hij ingrijpt in de geschiedenis, hoe Hij strijdt, waarvoor en waartegen. Vergeleken daarbij hebben de **ordinarium**-teksten iets **ijsls**. Ze verbinden de liturgie van de **kerk** met die van de engelen – ja, nogal eenzijdig. Ze galmen tussen hoge pilaren. En ze staan vast, ze zijn altijd hetzelfde.

In de eeuwen dat de kerk deze liturgie praktiseerde, werden de psalmen **stukgezongen**, -geregiteerd. Onze tijd is anders.

Miet naïef

Ik wil nieuw-voorgestelde liturgische teksten niet angstig-wantrouwend **benaderen**, maar we moeten het ook niet naïef doen. Na vele eeuwen **gereformeerde** liturgie – **een** kwart van de totale kerkgeschiedenis tot nu toe, en gemiddeld bepaald niet het slechtste gedeelte – halen we nu weer een **tekst** van **daarvóór** uit de archiefkast en stofden die af. Dan doen we er goed aan, ons af te vragen: wat betekent dat vandaag, in deze situatie? Dat is m.i. nog belangrijker **dan** de vraag wat voor bezwaar **Calvijn** destijds al of niet tegen het **ordinarium** gehad kan hebben.

Deputaten **constateren** (in **een** onschuldig verband) opgewekt dat in 'andere kerken' deze liturgie ook wordt gebruikt. **Heeft** dat gegeven geen oranje **lampje** bij ze doen aanflitsen? Die andere **kerken zijn** niet bepaald onze broederschap in de wereld, die staan in de strijd voor hetzelfde geloof!

Ik had graag gezien dat ze ergens in hun verhaal op dit punt waren ingegaan. Misschien **kan** dat op de synode alsnog.

KERNREDACTIE:

DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP,
DRS. A.L.Th. DE BRUIJNE.

OVERIGE REDACTIELEDEN:

DR. E.A. DE BOER, DRS. B. BOS,
DRS. I.D. HAARSMA, DRS. P. HOUTMAN,
PROF. DRS. B. KAMPHUIS,
DRS. B. LUITEN, DRS. K. DE VRIES.

MEDEWERKERS:

J.J.D. BAAS, DRS. C.J. HAAK,
J.M. DE JONG, DR. J. SMELIK,
DRS. H. VELDMAN.

REDACTIE-ASSISTENT:

H. PRINS, Buiten Nieuwstraat 86-1, 8261 AX
Kampen, Tel. (038) 3331335

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
De Reformatie, Postbus 24,8280 AA Kampen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES:

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V.,
Postrekening 406040 t.n.v.,
De Reformatie, Goes, Postbus 25,4460 AA
Goes. Tel. (0113) 215591.

ABONNEMENT:

f 90,00 per jaar; f 49,00 per halfjaar; studenten f 74,50 per jaar (binnenland). Buitenland: f 149,00 per jaar (Europa zeepost).

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingsstermijn (opzegging van jaarabonnement vóór 1 november, van een halfjaarabonnement vóór 1 juni).

Losse nummers f 2,05 (excl. Porto).

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij de Stichting Bralectah.
Tel. (0521) 515946.

ADVERTENTIES:

Prijs: f 0,95 per mm. Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

4. Veeleisend

Deputaten lichten de **ordinarium-liturgie** kundig toe. Die toelichting is ook wel nodig. Dat hebben we al gemerkt. Nog een voorbeeld.

"Heer, erbarm U" is niet bedoeld als verootmoedigingsgebed, zeggen ze, maar als gebed voor de nood van de hele schepping. Ik wil dat van ze aannemen, maar hoe wordt dat aan de gemiddelde kerkganger duidelijk? Dit onderdeel staat aan het begin. **Merkwaardigerwijs** net als in 'Middelburg 1933'. En dat terwijl we er sinds 'Kampen 1975' zó van overtuigd waren dat het voorbedengebed 'voor de nood der ganse christenheid' juist niet daar moest, maar na de preek! Hoe krijg je dit er bij de gemeente in?

Om deze liturgie in de praktijk te kunnen gebruiken, is nog veel meer toerusting van de gemeente nodig. Ze moet precies weten wat ze op welk moment moet zeggen, of **zingen**. Ze moet zich, als ze de authentieke gezongen teksten **wil** gebruiken, een andere muzikale stijl eigen **maken**. Voor dat laatste is, zoals deputaten aangeven, een 'cantorij' nodig. Veel gemeenten zullen nog niet weten wat dat precies is. Het lijkt me toe dat je dan ook ter plaatse een cantor nodig **hebt** (het beroep dat onder andere Bach heeft uitgeoefend).

Eredienst moet je leren. Dat is prima, dat mag je in de gemeente van **elkaar** vragen. Intussen is de **ervaring** niet gunstig. Ik spreek uit vakantie-ervaringen in met name Evangelisch-Lutherse kerkdiensten. Het spreken van de **gemeente** blijft, ook **na** vele jaren, in het algemeen tot mompelen beperkt, en ook de **zang** is vaak zwak en aarzelend, met hier en daar een heldere **stem**. Hoeveel tijd **en** energie **kunnen** we als plaatselijke kerken hier in steken? Hoe hoge prioriteit **kunnen** we eraan geven (want dit is niet het enige op de **agenda** van de gemeente)? Hoeveel deskundigheid hebben we ervoor beschikbaar? Welk **ni**-veau denken we, per gemeente, te kunnen halen? Dat zijn vragen waar

we **mijns** inziens beter goed over na kunnen denken, **voor** we tot invoering besluiten.

5. Vorm...

De ordinarium-liturgie is vormenrijk. Dit in tegenstelling tot de gereformeerde liturgie, die veel soberder is. De **indruk** wordt nogal eens **gewekt** (ook in het vorige rapport van deputaten), dat dat een verrijking is. Willen we onze liturgie mooier maken **en** de kwaliteit ervan verhogen, dan hebben we **rijkere vormen** nodig.

Mijns **inziens** is hier een misverstand in het spel. Soberheid is niet per definitie **armer** dan **vormenrijk**-dom. Een gotische of barokke gevel is als **zodanig** niet mooier dan een renaissance- of een **moderne** gevel. Strakke, **eenvoudige** vormen kunnen heel esthetisch zijn.

Waar het op **aankomt**, is stijl. Die **moet** passend zijn. Eenzijdig geformuleerd: een doordachte, **zorgvuldig** vormgegeven, sobere **liturgie** is stijlvoller dan een weelderige, overladen, of te hoog gegrepen **vormgeving**.

Beide benaderingen, **zowel** een ingetogen als een uitbundige, hebben ieder hun eigen recht.

Maakte de **gereformeerde** liturgie wel eens een statische **indruk** door de vaste volgorde **van** betrekkelijk weinig onderdelen – de **ordinarium-liturgie** kan door heel andere factoren, namelijk het telkens terugkeren van dezelfde teksten, eveneens statisch werken.

...en inhoud

Een ander verschilpunt is **dit**: de gereformeerde liturgie is nogal sterk didactisch. Dit wordt naar voren gebracht als een krachtig argument voor een nieuwe liturgie, die meer getoonzet is op de lof op God. Het gaat tenslotte om ere-dienst! Het onderwijzen van de gemeente kan **zn** plaats krijgen in dat kader. Door de grote daden van **God** prij-

zend te verkondigen, **onderwijst** de voorganger de gemeente.

Dat is een solide en **voor mij** overtuigend betoog. **Toch** wil ik **aan**-dacht **vragen** voor de andere kant. We **weten** uit het verleden al bij voorbaat, op wat voor **weerstanden** deze benadering in de **gemeente** stuit. Meer 'liturgie', dat gaat ten koste van de preek!, zal men zeggen. En: Zo zijn de synodalen ook begonnen; we gaan de **synodalen** achterna!

Ik heb me in de gemeente al vaak **gezet** aan de weerlegging van die laatste uitroepen. 'De synodalen' zijn begonnen met een menselijke opvatting boven het Woord **van** God te stellen, en vervolgens het Woord van God inhoudelijk af te **zwakken**. Daar ligt het eigenlijke gevaar voor de **kerk**; niet in een verrijking aan liturgische **vormen** en teksten.

Maar nu toch de **vragen** **en** bedenkingen. Wordt het **didactische** accent in de **nieuwe** liturgie niet ontegenzeggelijk minder? Zo ja, is dat accent dan minder **nodig**? En als het **onderwijzen** van de gemeente even noodzakelijk blijft, **naar** welke plek in het gemeenteleven wil men dan de wegvallende hoeveelheid onderwijzing overboeken?

Of denken we, zijn we ervan overtuigd, dat bij een ander accent in de eredienst en een geringer aantal minuten voor de preek, het gehalte en de kracht van de **onderwijzing** onverminderd op peil zullen blijven?

Het is niet uit te sluiten. We kunnen ons ervoor inzetten en er het beste van hopen. We kunnen dat doen in gelovig aanroepen van de Heilige Geest.

Liturgie van goud...

Maar de ervaring uit de kerkgeschiedenis is op dit punt niet **gun**-stig. Liturgische **vormen** zijn vaak opgebloeid in een kerk die niet sterk was in de strijd voor het geloof. Van de andere kant is van een 'hoogkerkelijke' eredienst, die **rijk**

was aan vormen – architecturaal, muzikaal, qua kleuren en gewaden – veelal geen sterke **levensvormen**-de kracht uitgegaan. En de **ere**-dienst op zondag moet toch een hoogtepunt **zijn van een** gemeentelven dat in z'n **gehéél** 'liturgie' is, **ere**-dienst voor God!

Wanneer dm, in reactie op zo'n rijke liturgie, **de nadruk** weer **gelegd** werd op **onderwijzing, op prediking**, dan **was** dat meestal een tendens (meer of minder **gelukkig**) van reformatie van kerk en leven, en een opleving van missionair elan.

Ik denk voor deze beide **samenhangen** aan de Middeleeuwen en de Reformatie, aan de Anglicaanse kerk, aan piëtisme en methodisme, **en** aan de liturgische **beweging van** de twintigste eeuw.

Nog iets: in het verleden bleek een **vormenrijke** liturgie vaak vooral aantrekkingskracht uit te oefenen op hoger-opgeleiden.

Wij gaan **niet** 'de **synodalen** achterna!' Dat zijn we bepaald niet van plan! Maar we moeten **in** alle **ootmoed** niet uitsluiten, dat dat wel **kàn** gebeuren. Ze **staan** al klaar om ons toe te roepen: Binnen zoveel tijd zijn jullie ook zover! Zoals zij zelf **ook** de **Hervormden** achterna zijn gegaan.

De kerk-volks-mond zegt: "**Kerken** van goud, dominees van hout", **en** omgekeerd. Toegegeven?het is geen indrukwekkende theologie; maar...

Het zijn sterke **benen**, die de weelde **kunnen** dragen, de weelde van een **rijk** vormgegeven liturgie. Sterk qua leervermogen, maar ook **qua** religieus gehalte. God sta ons bij!

6. Verdere studie

Nog een laatste **punt** van heel andere aard. Deputaten hebben keurig

hun takenlijstje afgewerkt in de **door** de Generale Synode vastgestelde volgorde: na het opstellen **van** een orde van dienst met **ordinarium**-structuur komt de opdracht

om te bestuderen hoe de liturgie meer in aansluiting aan de eigen **tijd** vormgegeven kan worden. Deputaten melden dat ze aan dat laatste niet meer toegekomen zijn, maar dat ze zich graag ter **beschikking** houden om daar in een volgende **periode** aan te werken. Het is wel verklaarbaar dat de volgorde zo is uitgevallen, maar is het eigenlijk niet de **omgekeerde** wereld? Je zou toch zeggen: eerst de uitgangspunten, dan de vormgeving.

Het zou kunnen zijn dat de conclusie uit zo'n toekomstig **onderzoek** wordt dat er beter **toch maar** geen ordinarium-liturgie **kan komen**; of dat die toch maar **beter** anders uitgewerkt kan worden.

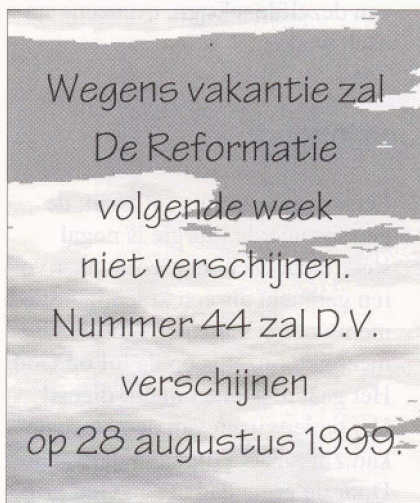
Of **krijgen** we **straks** naast 'ordinarium-diensten' 'eigentijdse **diensten**'? Naast een hoogkerkelijke een evangelische **liturgie**? **Voor** elk wat wils? Het past in deze tijd. Het ene bruidspaar komt in een koetsje naar het stadhuis, het andere **in** een Mercedes. Maar willen we dat?

Opgelucht?

Al deze vragen en bezwaren zijn **niet** van die aard dat **ik** niet zou willen meewerken aan een 'ordinarium-dienst', in de kerkbank of ook als voorganger. Ik houd wel rekening met de mogelijkheid, dat we – **om terug te** gaan naar het beeld waar ik vorige week mee

begon -, na de bruiloft in oude stijl, in **koetsjes** en met **bijpassende** kleding, opgelucht onze hoeden afzetten, de heren hun **jacquets** en de dames hun **hoepelrokken** uittrekken en in de kast **hangen**, ons gewone **klofje** weer aantrekken, en blij zijn dat het nog m-en-zolang duurt voordat we er weer aan toe zijn. We kunnen nu nog overwegen in hoeverre we dat willen.

Ds. P. Houtman is predikant van de Gereformeerde Kerk van Twijzel-Kollumermaag.

VERDEELDHEID MAAKT RUIMTE

A.S. van der Lugt

M
meditatief

Zie het is één volk en zij hebben allen één taal. Dit is het begin van hun s——

11,6

“Zodra we een volledige theorie ontdekken zal deze na verloop van tijd voor iedereen begrijpelijk zijn, niet alleen voor een handjevol geleerden. Dan kunnen allen, filosofen, geleerden en gewone mensen, deelnemen aan de discussie over de vraag waarom wij en het heelal bestaan. Wanneer we het antwoord op die vraag kennen is dat de bekroning van het menselijk verstand - want dan kennen we de geest van God”¹

Mateloze arrogantie, noemde eens iemand dit bovenstaande citaat. Het is geschreven door een hooggeleerde natuurwetenschapper. Hij wordt hoog bewonderd door vakgenoten en via boeken en tv-series komen ook de ‘gewone mensen’ (!) met zijn naam in aanraking: Stephen Hawking. Wat hij geschreven heeft doet mij onweerstaanbaar denken aan Babel. Aan mensen die zeiden: Welaan, laat ons een toren bouwen, opdat wij ons een naam maken, opdat wij niet over de aarde verstrooid worden. Je proeft er in de hang naar eenheid met elkaar op aarde, uit angst voor vereenzaming of ondergang. Samen sterk door: eendrachtig werk. Het resultaat bindt samen: toen was dat een toren, hoe vaak is het niet de staatsorganisatie geweest, en nu bouwen wij aan de grote Theorie van Alles. De bekroning van het menselijk verstand, die alle mensen, hoog en laag, met elkaar verbindt in kennis.

God is tegen. Hij doorzag het streven. De mens die buiten Wparadijs met een gebalde vuist laat zien, dat hij op eigen benen kan staan. Hij ziet daarachter de oerzonde van trots en hoogmoed. Daarachter zit waarschijnlijk diep-verdrietige angst en radeloosheid (wat moet een schepsel zonder contact met zijn Schepper!?), maar het maakt het niet minder ernstig: de mens maakt zich schuldig aan opstand tegen God, door zich samen sterk te maken. Niet dat het een echte bedreiging is. God spot er mee. Dat doe je niet, als je je bedreigd voelt. Hij zal afdalen om de toren te zien. Wat vanaf de aarde metershoog lijkt, komt vanuit de hemel gezien nog niet boven de stoeprand uit. Wat woelen de volken toch? De mensen spannen samen tegen God en zijn gezelfde. Die in de hemel zetelt, lacht.

Toch komt er tenslotte een werkstuk op aarde, dat mensen zal verbinden tot een eenheid. Het nieuwe Jeruzalem. Het verschil met het “Babylonische” in deze wereld is, dat het een kunststuk van Gods streven is. Het komt dan ook niet op uit de aarde, maar daalt neer vanuit de hemel. Die stad zal allen verenigen, die aan hun trots ontdekt zijn en zich gelovig hebben verneerd in de omgang met God. En het boeiende is: juist de verdeeldheid onder de mensen werkt mee aan de bouw van deze eenheid.

God gooide de zaak in Babel door de war. Ze konden elkaar niet meer verstaan en werden zo gedwongen uit elkaar te gaan. God zaait verdeeldheid. God heerst en dat blijkt uiteindelijk de redding van de wereld. Het streven naar eenheid door

trotse mensen zal hun ondergang worden, het verdelend beleid van de Schepper brengt het behoud naderbij. Want zo kwam er ruimte voor Abraham-David-Christus. Zo kwam de dag dat in Jeruzalem een wonderlijke eenheid zich voordeed: mensen uit verschillende landen, en dus met verschillende moedertalen, hoorden de leerlingen van Jezus spreken over de grote daden van God. Iedereen verstond het. Ieder hoorde het in z'n eigen taal. Toch eenheid in een verdeelde mensheid. Toch gemeenschap bij vereenzaamde schepselen. Eén in God, de Vader van Christus. En het resultaat? Eerstelingen van een nieuwe scheping!

¹ Stephen Hawking, *Het heelal, verleden en toekomst van ruimte en tijd*, Amsterdam 1995 (achttiende druk), 209-210. Voor deze meditatie maakte ik dankbaar gebruik van de preek ‘Ja en nee tegen de cultuur’ van ds H. de Jong, opgenomen in *Hete Hangijzers*, Kampen 1999, 9-18.

Ds. A.S. van der Lugt is predikant van de Gereformeerde Kerk te Rotterdam-Stad.

Wandelen met God

Er zijn van die muzikale gebeurtenissen in je leven, die je bijblijven. Tenminste zo is dat mij vergaan. Ooit zong ik in een koor Cantate 706 van Bach. De Actus Tragicus wordt dat stuk muziek ook wel genoemd. Of ook: Gottes Zeit is die allerbeste Zeit. Gods tijd: de allerbeste...

Het zal iedereen wel zijn overkomen: **muziek**, al of niet gezongen is van een overweldigende invloed. Uiteraard, het **moet** passen bij je stemmingen en noem **maar** op, maar wat is het een ongelooflijk kostbaar geschenk van God Dat je zingen kunt, alleen of samen, **musiceren**... dat is nog tot daaraan **toe**, maar dat het je zo diep, bijna levenslang kan **raken**! Zang **en** muziek samen, ze kunnen **spreken** van je **eigen** omgaan met de Here, je God. Dat geldt lang niet alle muzikale uitingen. Jammer genoeg is daar ook veel **bij** wat huiveringwekkend is. Maar wat **kan** God veel geven in **muziek** die zijn **kinderen** op het lijf geschreven is!

Gods tijd...de allerbeste tijd. Dat is een belijdenis van jewelste. **Dan** gaat het om de laatste **dingen** van jezelf als mens. Niet je eigen tijd, je **werktijd** of je vrije **tijd**... maar de tijd van **God**, als Hij je roept.. Dat is de beste tijd.

En toch heet deze cantate van Bach Actus Tragicus, een **treurcantate**. Je leven, je doen en laten... Het doet je denken aan wat staat in ons **doopsformulier**... **ons** leven is **niet** anders dan een voortdurend sterven...

Sterven onder de oude bedeling: mens je moet sterven. Stof **ben** je en tot stof **keer** je weer. Er zit niets anders op. "Heer, leer ons onze da-

gen tellen, opdat wij een wijs hart bekomen", zegt Ps.90:12. "**Maak** je **zaken** op orde", zegt Jesaja tegen Hizkia, koning van Juda. "**Je** zult **sterven**..".

De klok van het grote sterven, al vanaf Genesis 5. Het is de **mens** gezet eenmaal te **sterven** **sinds** Genesis 3. Wat een **zeen** van verdriet. Wat een **tranen** en rouw en **al** zo lang! Zo verschrikkelijk **eeuwen** lang..

Bach laat het zingen vanuit de diepte. Je moet het als het ware mee **ondergaan**. Want er **valt** niet aan te ontkomen. Zo is het en zo zal het **zijn**... **mens**, je ontkomt er niet aan. Nee, dat is geen tragiek, dat is ten diepste schuld. **Het** lijkt **wel** tragisch, maar het gaat om hoe je bent tegenover God: in zonde ontvangen en geboren **en** dus aan het eeuwig oordeel onderworpen... sterven.

Het is **niet** om **aan** te horen, dat woord. En **dan** midden in dat **herhaalde** aanzeggen van de dood, **klinkt** op een geven moment uit die **muziek** een roep op, **steeds weer**: "Here Jezus **kom**, ja kom **Here** Jezus". Het begin: je zult sterven, loopt uit op **Hem**, die is en die was en **die** komt. Het loopt uit op het roepen van de Geest en de **bruid** tot de Here Jezus (Openb.22:20). En dat roepen is doorweven met woor-

den van troost voor wie in deze **Jezus** gelooft. Woorden van Jezus zelf, vanuit Psalm 31:6: "In uw handen beveel ik mijn geest, U verlost me, trouwe **God**". En ook: "Vandaag zult u met Mij in het paradijs zijn". **Het** worden je eigen woorden. Het **wordt** je **eigen** belijdenis.

En als je dan spreekt over wandelen met God, gaat dat zo ongelooflijk diep. Het is zo **waar** en tegelijkertijd zo op de kern van je geloof teruggedraagt. Is het niet schitterend dat we dat belijden kunnen **en** mogen? Dat we het zelfs **kunnen** uitzingen, dat je zo **ook** werkelijk getroost kunt **sterven**? De dood is je tot slaaf geworden: **voertuig** naar het eeuwige leven; deuropener naar het Vaderhuis.

Dan valt er te loven en te prijzen. In geloof en vertrouwen te beamen dat **God** ons vaderlijk **in** zijn armen zal sluiten. Zo **zijn** **we** overwinnaars door Jezus Christus. En daarom: Gods tijd is de beste.

Goed, beter, best... het is niet het **verlangen** naar de dood **dat** **ons** drijft. Maar het is het vertrouwen op God dat we tot zijn **kinderen** **zijn** aangenomen. Uit genade. Door het **bloed** van Jezus Christus. **Een** nieuw verbond in zijn bloed. Het is het verlangen geworden naar God... **Hier** onze Vader en daar onze Vader, heerlijker dan we ooit konden vermoeden. Hier o m Heiland en daar onze Heiland: van aangezicht tot aangezicht... geen dood meer, **geen** rouw of geklaag... Het is waarachtig **waar**: Gods tijd is de allerbeste tijd. Hij **weet** het. Op Hem **kun** je aan. **Hem** komt de lof toe. Amen!

Ds. O.W. Bouwsma is predikant van de Gereformeerde Kerk van Gouda.

BIJBELSE PRINCIPES ROND DE ECHTSCHIEDING 2

R.D. Anderson

Achtergronden

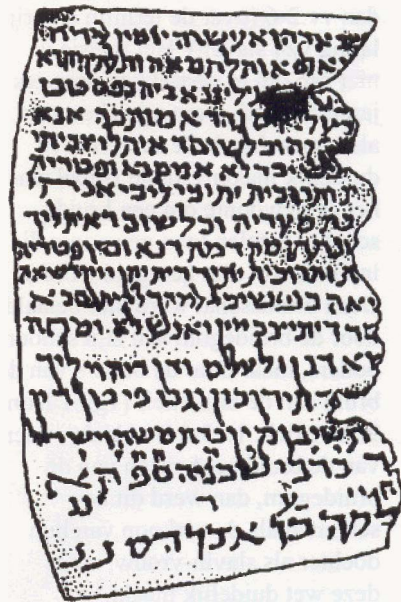
In het vorig artikel hebben wij gezien dat echtscheiding op bepaalde gronden toegestaan was in het Oude Testament. Deut. 24 spreekt over 'iets verfoeilijks', een begrip dat ingevuld kan worden uit meerdere gegevens in het Oude Testament, bv. echtscheiding door een wettelijke toegepaste doodstraf. Uit Ezra 9-10 zagen wij dat huwelijken die gesloten worden tussen gelovigen en ongelovigen zelfs ontbonden **behoren** te worden. In dit vervolgartikel kijken wij eerst naar de scheidbrief in het Oude Testament om te zien wat wij daaruit kunnen leren over de aard van het huwelijk en de voorwaarden bij het voltrekken van een echtscheiding. Daarna ronden wij ons beeld van echtscheidingsprocedures ten tijde van het Oude Testament af door te kijken naar een wet die te maken heeft met een slavin die gekocht werd om met haar te trouwen. Tot slot komen wij tot een bespreking van de Nieuw Testamentische gegevens rond echtscheiding.

De Scheidbrief in het Oude Testament

Uit de wet in Deut. 24 leren wij dat bij echtscheiding een officiële scheidbrief geschreven moet worden. Dit moet **dan** ook inhouden dat er getuigen **zijn**. Echtscheiding is een openbare **contractuele** handeling, net zoals het intreden in een huwelijk. Het huwelijk is een **verbond**, een officieel **contract**, vgl. **Mal. 2:14**. Dit **betekent** dat degene die de scheidbrief **regelt zou moe-**

ten kunnen aantonen dat 'iets verfoeilijks' aan zijde haar huwelijkspartner te verwijten is. Hoe dit **precies bewezen moest worden** is niet duidelijk uit de wet. Te denken valt aan beoordeling door de oudsten in de poort. Dat wordt ook verondersteld in Jer. 2-3 waar de Here God een rechtszaak (zie Jer. 2:9) aanspant **tegen zijn 'vrouw'**, Juda. Hij brengt bewijs van overspel naar voren en **dan** haalt Hij **de wet van** Deut. 24 aan (Jer. 3:1). Juda wordt bedreigd met echtscheiding. Zij

heeft de resultaten **al gezien** toen God haar zuster Israël wegzond met een scheidbrief in ballingschap (Jer. 3:8). Deze hoofdstukken bevestigen het feit dat een scheidbrief een **rechtsdocument** is en niet zomaar een verklaring geschreven door de man op eigen gezag. De scheidbrief zelf zou waarschijnlijk specifiek melding gemaakt hebben van het 'iets verfoeilijks' dat in de huwelijkspartner gevonden was. Als er alleen vermoedens van 'verfoeilijk gedrag' zijn, is er volgens Gods wet geen grond voor echtscheiding. Het 'iets verfoeilijks' moet 'gevonden zijn' (Deut. 24:1).

Hebreeuwse Scheidbrief

De behandeling van een slavin die gekocht is om met haar te trouwen

Om het beeld van echtscheidingsregelingen in het Oude Testament wat aan te vullen bespreek ik nog kort de **volgende** wet uit 'het boek van het verbond' (vgl. Exod. 24:7).

Exod. 21:7-11

7. En wanneer iemand **zijn** dochter als slavin verkoopt, zal zij niet weggaan zoals de **slaven** **weggaan**. 8. **indien** zij haar heer niet bevalt, die haar voor zichzelf bestemd had, dan moet hij **haar** laten loskopen; hij heeft niet de bevoegdheid haar aan een vreemd volk te verkopen, omdat hij trouweloos **tegen** haar gehandeld heeft. 9. Indien hij haar voor zijn zoon bestemt, zal hij haar naar het recht der dochters **doen**. 10. Indien hij zich een andere neemt, zal **hij** haar voeding, haar kleding **en** de echtelijke gemeenschap met haar niet **verminderen**. 11. Indien hij haar **deze** drie dingen niet **doet**, zal zij weggaan, om niet, zonder geld.

Deze wet handelt over de aanschaf van een meisje dat bestemd wordt tot vrouw, óf voor de koper of voor **zijn** zoon. Vers 7 geeft **aan** dat deze wet over **een** ander geval handelt dan w.2-6 (over de termijn en vrijlating van slaven). Het meisje is niet vrij om te vertrekken naar zes jaren 'dienst', want zij is bestemd als **vrouw** (zoals de verzen 9-10 duidelijk maken). In de Bijbel **was** het de gewoonte om **een** bruidsschat te **betalen** (**een** gewoonte die in Gods **wet** niet geregeld wordt). Deze bruidsschat werd **niet** betaald door de bruidegom aan **zijn** schoonouders, maar door de ouders van de bruid aan de bruid zelf (vgl. 1 Kon. 9:16; Mich. 1:13-14). Als de ouders van de bruid geld **eisten** van de bruidegom, dan **werd** dit beschouwd als de verkoop van **hun** dochter als slavin-vrouw, zoals deze wet duidelijk **maakt**.²

Ouders die in geldnood **zaten** konden hun dochter 'verkopen' **aan** haar bruidegom, in plaats van haar weg te geven aan haar **man**. Het meisje is wel door deze handelwijze vernederd. Zij heeft geen onafhankelijke **geldpot** zoals andere 'vrij' getrouwde vrouwen (**middels** **hun** bruidsschaten). Verder heeft zij de status van **een** slavin-vrouw.

Zij heeft daarom geen recht om een echtscheiding van haar man en heer aan te gaan.

Deze wet **bescherm**t de rechten van zo'n meisje dat op deze manier verkocht wordt door haar ouders. Een vergelijkbare wet vinden wij in Deut. 21:10-14 waar gesproken wordt over de behandeling van een slavin-vrouw afkomstig van de buit van oorlogvoering. In beide gevallen is het duidelijk dat de **man en heer** het recht heeft om haar **weg** te zenden als zij 'niet **bevalt**'.³ De **gronden** voor echtscheiding in het geval van een slavin-vrouw schijnen zeer **ruim** te **zijn** - veel ruimer **dan** bij een vrije vrouw (vgl. Deut. 24:1 **die van 'iets verfoeilijks'** spreekt). **Am** het meisje dat verkocht wordt, **moet**, in geval van echtscheiding, het recht gegeven om losgekocht te worden. Haar ouders, of andere **naaste** familie, mogen haar **loskopen**. Zij mag in geen geval aan buitenlanders verkocht worden. Daardoor zou zij buiten het **verbondsgemeenschap** beland— Haar **status** als **verbondskind** van de **Here** is hiermee beschermd. Waarschijnlijk betekent dit dat als haar familie haar **niet** wil loskopen, zij verkocht kan worden aan een andere Israëliet. In geval **van** een buitenlandse slavin-vrouw die meegenomen werd als oorlogsbuit, moet zij vrijgelaten **worden** als haar heer 'geen behagen' in haar heeft. Zij **mag** zelfs **terugkeren** naar haar eigen volk als zij dat wil (Deut. 21:14). Als de man en heer **van** een slavin-vrouw, die door haar ouders verkocht werd, ook een andere **vrouw** tot zich **neemt**, mag hij **de** rechten **van** de slavin als **vrouw** niet **verminderen**. **Haar** recht op voeding, kleding en echtelijke gemeenschap blijft gelden. **Als deze dingen** haar onthouden worden, of vermindert, heeft zij het recht om weg te lopen van haar man en heer. Geen losprijs **hoeft** te worden betaald. Zij gaat vrijuit en voltrekt daardoor een echtscheiding.

Als **een** slavin gekocht wordt als vrouw voor de zoon **van** de koper,

dan moet zij behandeld worden 'naar het recht der dochters'. Wat dit precies inhoudt is niet duidelijk gemaakt. De wet lijkt te zeggen dat de man die haar gekocht had, haar moet behandelen alsof zij zijn eigen dochter was die hij weggeeft **aan** een bruidegom. Dit **zou** kunnen betekenen dat hij de plicht krijgt om haar een bruidsschat te geven en dat zij de status **krijgt** van **de vrije** vrouw, **niet** van een slavin-vrouw.

In de verdere bespreking van echtscheiding zullen wij niet op deze wet terugkomen. De gewoonte om dochters te verkopen omdat **ouders** in geldnood zitten is bij ons **onbekend**. De hele maatschappelijke situatie is anders **geworden**.

Echtscheiding in het Nieuwe Testament

Voordat **wij** de woorden van Jezus over echtscheiding bekijken moet opgemerkt worden dat Jezus niet bezig is een nieuwe **wet** te schrijven. Zijn voornemen was om **Gods** goede wet te handhaven tot in alle details (Matth. 5:17-20)! In zijn prediking, ook waar het de wet betreft, is Hij niet bezig om regels te **stellen**, maar **de boodschap van Gods wet** tot in het hart te laten doordringen.

Dit is zeker zijn bedoeling in de Bergrede. In Matth. 5 gaat Jezus een **aantal** geboden na en spitst **hun** **boodschap toe op een** overdrijvende manier om echt tot het hart door te **dringen** (**en** om de rabbijnse leer van zijn tijd te bestrijden). Een paar voorbeelden: In v.27 begint Hij over echtbreken (= **vreemdgaan**). Jezus spitst dit toe op een overdrijvende manier wanneer Hij **stelt** dat **als ons** rechteroog **ons** tot zonde verleidt, wij het moeten **uittrekken**. Al is het waar dat het voor ons beter is als een van onze lichaamsdelen verloren gaat dan dat heel ons lichaam in de hel geworpen wordt, toch is het niet Jezus' bedoeling te zeggen dat wij **letterlijk ons** oog moeten **uittrekken**. **Dan**

zouden wij allen onszelf moeten verblinden. Jezus spreekt in de overdrijvende vorm, **maar** zijn **punt** is daardoor des te scherper gesteld. Hij **dringt** door tot **het** hart wanneer Hij zegt **dat** ook het **aanzien** van een vrouw om haar te begeren echtbreuk (= overspel) is. Dit is gelijk weer een **overdrijving** in die **zin dat** wij moeten stellen dat het seksueel verlangen naar **een** vrouw wel overspel in de ogen van de **Here** is, maar toch geen burgerlijke consequenties heeft (b.v. het rechtvaardigt echtscheiding **niet**).

In v. 33 begint Hij over het breken van een eed. Hij spreekt in de overdrijvende **vorm** door te stellen dat geen enkele eed afgelegd mag worden (tevens **bekritiseert** Hij de Joodse praktijk van **het** zweren bij dingen in plaats van bij God) - in tegenstelling tot 26:63-64, vgl. Gal. 1:20; Hebr. 6:13-16; en Zond. 37 van de **Heidelbergse** Catechismus. Hij **dringt** door tot het hart **als** Hij stelt dat ons ja, ja moet **zijn**, en ons nee, nee.

In v.31 citeert Hij weer de vaders die stellen: 'Al wie zijn vrouw wegzendt, moet haar een scheid-brief geven.' De **Joodse** achtergrond hier is **het feit dat in Jezus'** dagen-de woorden van Deut. 24 heel ruim **geïnterpreteerd konden** worden. 'Iets **onbehoorlijks/** verfoeilijks' werd **geïnterpreteerd** in de zin van 'iets dat je niet **aanstaat**.'⁴ Vandaar dat er in dit citaat geen enkele voorwaarde voor wegzending aangegeven is. Jezus stelt de wet **overdreven** scherp als Hij zegt dat een ieder die **zijn** vrouw wegzendt om een andere reden dan **ontucht**,⁵ **maakt** dat er echtbreuk (= overspel) met haar gepleegd wordt. Nog eens **benadrukt** Hij zijn punt op een overdrijvende manier als Hij stelt dat een ieder die een gescheiden vrouw trouwt echtbreuk pleegt. Deze woorden van **onze** Here moeten wij niet op een legalistische manier **tot** een bindende wet verheffen. **Dan** zouden wij geen recht doen aan de context waarin deze woorden staan. Wel moeten wij de boodschap **van** de Here tot ons la-

ten **doordringen**, namelijk, dat wij rekening houden met het **feit** dat de Here de echtscheiding haat en dat wij, ook als er bijbelse **gronden** voor zijn, er toch heel **terughoudend** tegenover moeten staan. Verder, dat wij niet **zomaar** het kouden met een gescheidene toelaten totdat onderzocht is of die echtscheiding terecht voltrokken was. Dat de Here Jezus zelf op een overdrijvende manier over dit onderwerp regelmatig gesproken heeft blijkt ook uit Mark. 10:9-12 waar zelfs de **voorwaarde** van 'ontucht' niet vermeld wordt!

In Matth. 19:3-12 (vgl. **Mark.** 10:2-12) komen Farizeeën tot Jezus met de strikvraag of het geoorloofd **zou zijn** om een vrouw weg te zenden. Het schijnt dat zij gehoord hadden dat Jezus helemaal tegen de echtscheiding was (vgl. v.7) en dus, dachten zij, tegen de wet van Mozes. Jezus verwijst naar de **scheping** waar God **man** en **vrouw** aan elkaar gegeven heeft en daarbij **verklaart** dat zij één vlees worden. Waarom **staat** Mozes **dan** de echtscheiding toe? Om de **hardheid** van de **harten**. Maar zo was het **niet** in den beginne. Jezus laat **zien** dat de **regeling** voor echtscheiding een gevolg van de **zondeval** is. **Vóór** de zondeval **was** er geen echtscheiding. Na de val in de **zonde** moet Gods wet **ook** rekening houden met de hardheid van het mensenhart. Dit houdt in dat, hoewel echtscheiding op zich in bepaalde omstandigheden toegestaan mag worden (Jezus laat zien dat Hij naast Mozes staat in **zijn** toelating, v.9), het **d-tijd** een gevolg van zonde is. **~Het** is een concessie **aan** de zonde. Als wij de echtscheiding in dit licht bekijken, dan **worden** wij **daardoor** des te meer aangespoord om **ons** best te doen echtscheiding te vermijden.'

Deze passage wordt vaak uitgelegd alsof Jezus hier wil zeggen **dat, terwijl** Mozes rekening hield **met** de hardheid van het mensenhart door echtscheiding **toe** te **staan**, dit eigenlijk niet Gods be-

doeling was. In deze interpretatie **geeft** Jezus een nieuwe **wet** die strikter is dan die van Mozes. Het kwaad dat Mozes permitteerde wordt nu **afgeschaft**. Maar deze **interpretatie** is om een aantal redenen onhoudbaar. **Ten** eerste zou Jezus dan wat Hij gezegd heeft aan het begin van zijn Bergrede (Matth. 5:17-20) hier verloochenen, namelijk, dat er niets van **Gods** wet afgedaan mag worden. Ten tweede, wij **kunnen** niet zeggen dat er **nu** (na Christus' komst) **geen** sprake kan zijn van een hard mensenhart. **Ten** derde, Jezus zelf houdt rekening met de hardheid **van** het **mensenhart** als Hij alsnog spreekt over de toelating **van echtscheiding** bij **hoererij**. Net zoals in de Bergrede, laat Jezus weten **dat** het 'iets verfoeilijks' **van de** wet van Mozes serieus genomen moet worden. Mozes' toelating van echtscheiding is geen **vrijbrief** om een scheidbrief te **schrijven** om wat voor reden dan **ook**. Ten vierde, het is niet zo dat Jezus er vanuit ging dat Mozes **slechts** een kwaad in Israël **permitteerde**. In Mark. 10:3 **spekt** Jezus van het gebod van Mozes omtrent echtscheiding. Daar zijn het de Farizeeën die het woord '**b-estaan**' **gebruiken**.

De laatste passage in het Nieuwe Testament die wij moeten bekijken is 1 Kor. 7:10-11. Hier haalt Paulus aan wat de **Here** Jezus geleerd heeft in Mark. 10:11-12. Wij hebben al gezien dat zelfs binnen het **kader** van Jezus' eigen uitspraken over echtscheiding dit op een overdrijvende manier toegespitst is. Maar Paulus haalt dit niet aan om echtscheiding, op wat voor **grond** dan ook, te bestrijden. Hier moeten wij wel naar de context van dit hoofdstuk **luisteren**. Paulus is bezig om bepaalde **vragen, waarover de Korintiërs hem** geschreven hadden, te beantwoorden (v.1). Uit zijn advies in vs. 1-9 leren wij dat sommige Korintiërs hun huwelijk in principe **tenietgedaan** hadden omdat zij

dachten dat God **daardoor** beter ge-
diend was. In ieder geval weigerde
men echtelijke omgang, **waar-**
schijnlijk omdat men dacht dat dit
niet strookt met een echt geestelijk
christenleven. Paulus corrigeert dit
denken en verklaart dan **aan hen**
die getrouwd zijn, dat de Here Je-
zus zelf gezegd heeft dat een vrouw
haar man niet mag verlaten.
Dat Paulus hier niet bedoelt te zeg-
gen dat echtscheiding **nooit** toelaat-
baar **is blijkt** uit zijn woorden in de
verzen 12-16 (vooral v. 15). Hij
spoort hen aan bij gemengde huwe-
lijken (d.w.z. huwelijken die **geslo-**
ten waren vóór dat één van de twee
christen werd) niet zomaar te **gaan**
scheiden. Maar als de ongelovige
toch weggaat, **dan mag men** daarin
berusten.¹ De huwelijksrelatie is in
dat geval ontbonden. Dat impliceert
dat er dan ook hertrouwd mag **wor-**
den. De Here Jezus heeft duidelijk
gemaakt dat de mogelijkheid tot
hertrouwen te maken heeft met de
vraag of een huwelijk terecht ont-
bonden is (Matth. 5:32; 19:9).
De passage uit 1 Kor. 7 is **verder**
bewijs dat Jezus' 'voorwaarde' bij
echtscheiding (d.w.z. 'ontucht')
niet wettisch gelezen mag worden.
Andere gevallen kunnen zich ook
voordoen waarbij een huwelijk
wettig ontbonden **wordt** (b.v. 1
Kor. 7:15). Wel moeten wij **ernstig**
rekening houden met Jezus' **waar-**
schuwing dat het 'iets *verfoeilijks*'
van Deut. 24 **geïnterpreteerd** moet
worden in de lijn van zonden zoals
ontucht die een ernstige vertrou-
wensbreuk **kunnen veroorzaken**.

¹ De woorden 'wettige vrouw' zijn letterlijk
'vrouw van uw verbond.'

² 1 Sam. 18:25 moet verstaan worden in het
licht van deze wet. Saul vernedert zowel zijn
eigen dochter als David door David te dwin-
gen Michal te kopen als vrouw.

³ De wet in Exod. 21 spreekt van een slavin
die ra'ah is in de ogen van haar heer. Dit
woord kan een betekenis dragen van 'niet
welgevallig' tot ronduit 'kwaadaardig'. De
wet in Deut. 21:14 spreekt van een situatie
waarin de man 'geen behagen' heeft in het
meisje. Dit wijst er op dat Exod. 21:8 gein-
terpreteerd moet worden in de zin van 'niet
welgevallig'.

⁴ Voor de uitleg van de rabbi's zie J. van
Bruggen, *Het huwelijk gewogen*, 116-17n.

⁵ Het woord *porneia* (ontucht) duidt aan alle
vormen van verboden seksueel verkeer (bv.

homoseksualiteit, bestialiteit, of overspel).
Het is dus breder dan overspel alleen.

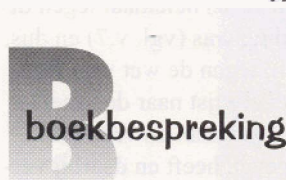
⁶ Ik bedoel hier niet te zeggen dat een echt-
scheiding voltrokken op basis van een grond
die de bijbel wel noemt zonde is. De echt-
scheiding is dan op *zichzelf* geen zonde,
maar door God toelaatbaar. Toch is het een
gevolg van zonde binnen het huwelijk. De
echtscheiding zelf kan alleen zonde zijn in-
dien er geen bijbelse grond voor is geweest.

⁷ In dit licht moet ook het advies van de
apostel Petrus gezien worden, 1 Petr. 3:1-2.

⁸ Er moet wel opgemerkt worden dat Paulus
de berusting in deze *scheiding* toelaat bij
verlating in het algemeen. De toelating is
niet beperkt tot een situatie waarin de chris-
telijke partner *anders* verhinderd zou worden
om de Here te dienen. Bet zou b.v. kunnen
zijn dat de onchristelijke partner gewoon-
weg een bekeerde echtgenoot (echtgenote)
niet zo interessant meer vindt.

Dr. R.D. Anderson is predikant van de
Gereformeerde Kerken 18 Katwijk en
Valkenburg (ZH).

W.H. Rose

De Theologische Verzendboekhan-
del en Antiquariaat Wever te Frane-
ker kreeg in januari dit jaar een
nieuwe leiding en een nieuwe
naam: Wever Van Wijnen. Gefeli-
citeerd! Om deze nieuwe start te
markeren werd een boekje uitgege-
ven met **daarin** op de even bladzij-
den de Hebreeuwse tekst van Gene-
sis 1-3 en op de oneven bladzijden
een nieuwe Nederlandse vertaling.
Achterin vindt **men** een **viertal** aan-
tekeningen waarin gemaakte keu-
zen in de **vertaling** (b.v. 'Heer'
voor de Godsnaam JHWH) worden
verantwoord, en een nawoord over
de **vertaalmethode**.

De Hebreeuwse tekst is die van Co-
dex Leningradensis, het handschrift
waarop de recente wetenschappelij-
ke uitgaven van de Hebreeuwse
tekst van het Oude Testament zijn
gebaseerd. De Hebreeuwsetekst is
(net als de Nederlandse vertaling)
kolometrisch afgedrukt, wat ertoe
dient **ademeenheden** bij het voorle-

zen te markeren. Het aantrekkelijke
van zo'n **weergave van de tekst** is
ook dat het de lezer helpt bij het
zien **van** de structuur van een pas-
sage: in verhalende teksten **kun** je
in een oogopslag zien of je te ma-
ken met verhaal of met (**directe**)
rede.

De Nederlandse vertaling is ge-
maakt door een **vertaalgroep** binnen
de 'Societas Hebraica Amsteloda-
mensis.' De vertaling volgt de
'idiolecte' methode, die probeert
het eigene **van** de Hebreeuwse tekst
in de vertaling weer te geven, zodat
verbanden en verwijzingen ook in
de vertaling op te **merken** zijn.

Het met vrucht gebruiken **van** zo'n
idiolecte vertaling veronderstelt
enige kennis **van** de Hebreeuwse
taal en zijn grammaticale construc-
ties. Dit type vertaling is vooral ge-
schikt **voor** iemand die al iets van
Hebreeuws **afweet**, of bezig is met
die taal kennis te **maken**. Op ie-
mand die geen kennis heeft van de
Hebreeuwse taal **kan** het wat
vreemd overkomen, omdat gram-
maticale **constructies** die in een taal
als het Hebreeuws gebruikelijk **zijn**
in een andere taal **niet** altijd dezelf-
de of **een** vergelijkbare functie heb-
ben. Mensen **in** deze categorie zou-
den er een vertaling van **een** ander
type naast kunnen leggen om te
zien welke constructies in een mo-
derne taal corresponderen met die
in het Hebreeuws.

Wie voor zich zelf bepalen wil of
hij met een idiolecte vertaling uit
de voeten kan, heeft met deze uit-
gave de mogelijkheid voor weinig
geld de proef op de som nemen.

*N.a.v. Genesis [1-3]. Hebreeuwse tekst
en Nederlandse vertaling. Franeker:
Wever Van Wijnen, 1999. 32 blz.
f 9,95.*

WERKELIJKHEID OF WAANBEELD?

Veranderingen in samenleving vraagt om het maken van keuzen

Cenleving

Begin juni liet het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (CIO) in haar jaarverslag 1998 weten dat de campagne tegen de 24-uurs economie aan haar doelstelling heeft voldaan.' Het CIO was de initiator van de actie 'Neem tijd om te leven' dat al weer bijna een jaar geleden door middel van een slotmanifestatie werd afgesloten. Ds. Plaisier, secretaris-generaal van de Nederlands Hervormde Kerk en kardinaal Simonis, voorzitter van de R.K. Bisschoppenconferentie, spijkerden 24 juni 1998 op het Binnenhof tijdens de slotmanifestatie zeven stellingen tegen de zevendaagse 24-uurs economie op een deur en overhandigden aan de toenmalig demissionair minister van EZ ruim 800.000 handtekeningen tegen de zogenaamde 24-uurs economie. Wat dreef deze mensen? En hoe reëel is het gevaar van een 24-uurs economie? Het zijn vragen die bij het nadenken over de campagne tegen de 24-uurs economie omhoog komen borrelen.

Laten we eerst stil staan bij de vraag waar we het eigenlijk over hebben als we praten over 'een 24-uurs economie'? De term '24-uurs economie' suggereert dat we het hebben over een samenleving waarin alle uren van dag en nacht tijdens alle dagen van de week voor economische bedrijvigheid ter beschikking staat. Dat is ook de invulling die kardinaal Simonis er in een artikel in Het NRC Handelsblad aan heeft gegeven.² Simonis geeft in dat artikel toe dat er 'gelukkig' op dit moment in Nederland geen spra-

ke is van een 24-uurs economie, maar dat we wel hard bezig zijn daar naar toe te werken. Hij noemt een paar voorbeelden ter illustratie van die tendens:

- Een derde van de Nederlandse beroepsbevolking werkt tegenwoordig al onregelmatig en ongeveer een kwart wel eens 's nachts. Banken en uitzendbureaus beginnen met 24-uurs service.
- Toeslagen op onregelmatig werk verdwijnen of worden sterk verlaagd.

- De vakbonden moeten grote moeite doen om via CAD's te regelen dat werknemers niet verplicht kunnen worden op zondag te werken.
- Met name in de dienstensector krijgen sollicitanten in toenemende mate de vraag voorgelegd of zij bereid zijn 's avonds en op zondag te werken. Een nieuw selectie criterium is sluipenderwijs ingevoerd.
- En natuurlijk de langere opening van winkels, steeds meer tot tien uur 's avonds en op zondagen, in sommige steden zelfs vrijwel alle zondagen per jaar.
- Het Centraal Bureau Levensmiddelenhandel voorspelt dat de zondag een gewone winkeldag wordt. Een meerderheid van de supermarkten verwacht dat op niet al te lange tijd termijn vijftien procent van de werkomzet op zondag gerealiseerd zal worden.

Efficiency, volledig benutten van kapitaalgoederen, employability, flexwerker. Kortom, zo concludeert Simonis, we stevenen af op een economie die 24 uur per dag moet draaien. Tegen het ontstaan van zo'n economie moest actie gevoerd worden. Het CIO nam daarin uiteindelijk het voortouw. CIO is een samenwerkingsverband van 17 christelijke en 3 joodse kerkgenootschappen.

Stellingen

Het CIO begon een handtekeningenactie en daarbij sloten zich een groot aantal maatschappelijke organisaties aan: FNV, CNV, GMV, RMU, MHP, Milieudefensie, Natuur & Milieu, verschillende jonge-

renbewegingen van politieke partijen (o.a. GPJC, CDJA, Jonge Socialisten), diverse landelijke **koepels** van sportverenigingen, **koren en muziekverenigingen**, organisaties van vrouwen en ouderen. Een uiterst gemêleerd gezelschap met een even **gemêleerd** arsenaal aan argumenten om zich te verzetten **tegen** deze **in** hun ogen verkeerde **ontwikkeling**. De zeven stellingen die tijdens de **slotmanifestatie op een** deur werden getimmerd vatten in principe de argumenten **kort** samen:

1. Collectieve **rustdagen** zijn de **groenstroken in onze tijdsbeleving**. Wijzigingen in de arbeidstijdenwet en de verdere oprekking van de winkeltijdenwet verstoren de collectieve rustdagen die we in onze samenleving kennen. Deze collectieve **rustmomenten doorbreken** het arbeids- en **productieritme**. Dat **moet** gezamenlijk, gelijktijdig. Dat is **nodig**, zo wordt gezegd, om verhaasting en stress te voorkomen. Ook is het nodig om de samenhang in de samenleving, de sociale cohesie, vast te houden. Sociale cohesie krijg je niet zonder een minimum aan gemeenschappelijk **cultuurpatroon**.

2. Een 24-uurs economie maakt mensen slaaf van economische motieven.

Tegenstanders van de 24-uurs economie zijn bang voor wat zij noemen 'de **economisering**' van het leven. Angst voor een economie die de loop der dingen bepaalt; voor mensen die zich uitsluitend laten leiden door economische motieven. Angst ook voor een economische dynamiek die voorrang krijgt boven gemeenschapszin.

3. Een 24-uurs economie ontregelt het **bioritme van men en natuur**. Anders gezegd: een 24-uurs economie verstoort het geschenken ritme **van &g-en-nacht, van zes-dagen-plus-een**. Dat ritme wordt gezien als een collectief goed. Een goed dat we dan ook collectief moeten **beschermen**. Een 24-uurs economie beschadigt dit **collectieve** goed.

Economen spreken **dan** van een nadelig extern effect. Het is een effect dat niet in de prijzen wordt doorberekend. De slachtoffers blijven wel met de brokstukken zitten. Kardinaal **Simonis** vergelijkt dit met de versterking van **ecologische systemen**. Dominantie van economische belangen leidt tot onvoldoende eerbied voor de schepping, tot **aantasting** van ons natuurlijk milieu. De 24-uurs economie **tast** bovendien het sociale milieu **aan**. Iets dat niet zonder gevolgen **kan** blijven.

4. Zonder gezamenlijke vrije tijd is iedereen alleen.

Het **steeds** meer **wegvallen van** collectieve **rustmomenten**, zonder gezamenlijke vrije tijd versterkt de individualisering van de samenleving. Werken buiten gangbare werktijden betekent per saldo minder mogelijkheden om gezamenlijk te doen, zoals **verenigingswerk** en de omgang met vrienden, familie en **gezin**.

5. Het collectief loslaten van geregelde werktijden maakt Nederland ziek

Er is **angst** bij de tegenstanders van de 24-uurs economie voor de gevolgen voor de gezondheid wanneer alle uren in beginsel **arbeidstijd** kunnen zijn **en** alle dagen geëgaliseerd worden tot potentiële werkdagen. Het is nu al, zo wordt er gezegd, dat één op de **drie** mensen in de WAO arbeidsongeschikt zijn als gevolg **van stress**.³

6. Een 24-uurs economie belemmert de overdracht van waarden en normen.

Het verlies van **sociale cohesie** aal ook betekenen dat er een verminderde overdracht van gedeelde waarden en **normen** zal plaatsvinden. Met alle gevolgen van dien, ook voor opgroeiende jongeren.

7. Mensen hebben recht op het gezamenlijk beleven en vieren van kun **godsdiens**.

Deze wat algemeen **geformuleerde** stelling heeft vooral **betrekking** op

de angst die er is dat christenen steeds meer problemen gaan onder vinden om de zondagse erediensten te bezoeken.

Het **onderschrift** bij de stellingen noemt een religieus motief voor het onderhouden **van één** collectieve rustdag in de week:

En God rustte op de zevende dag en Hij zag dat het goed was...

Tegenstanders

Dat brengt ons bij de degenen die zich verzet hebben tegen de actie van de kerken tegen de 24-uurs economie. Laat ik ze maar tegenstanders noemen. De meest bekende daarvan is de **voormalig** minister van Economische Zaken, **D66-er** Hans Wijers. Hij kreeg vorig jaar die enorme vracht handtekeningen **overhandigd**. Meer handtekeningen dan D66 bij de verkiezingen **aan** stemmen had gekregen, **maakte één** van de actievoerders fijntjes op. Religieuze argumenten **waren** in ieder geval niet **aan** deze minister besteed. Volgens Wijers was de discussie over de **24-uurs** economie te rug te brengen tot een klassieke **controversie**: vrijheid voor het individu aan de ene kant en gebondenheid door collectief opgelegde patronen aan de andere kant.⁴ De **initiatiefnemers** voor de actie **tegen** de 24-uurs economie kiezen, zo stelde Wijers, voor meer collectieve rustmomenten. Wijers gaf aan een andere keuze te maken: mensen hebben recht op genoeg rust, **maar** de momenten waarop ze rusten, moeten ze zelf kunnen bepalen. **Wijers** stelde dat de actie **tegen** de 24-uurs economie in feite **berustte** op een misverstand. Er zijn zorgen **over** de gevolgen van verhaasting en stress door een economie die 24 uur per **dag** doordraait. De cijfers geven echter aan dat er steeds korter wordt gewerkt. In 1970 was de gemiddelde werknemer jaarlijks nog 1.800 **uur** in touw. In 1996 was dat aantal **gedaald** tot 1.372 uur. Een kwart meer tijd voor rust, **ontspan-**

ning en **bezinning**, aldus Wijers. Ook **gaf hij aan** dat het aantal **men-**sen **met** een 'vrui-negen-tot-vijf-
baan' al jaren stabiel ligt op zo'n 50
procent. De rest van Nederland
werkt ook regelmatig 's avonds, 's
nachts of in het weekeinde. **Verple-**
gers, chauffeurs, obers, **schuw-**
burgpersoneel, **productiemedewer-**
kers, agenten **en ook** steeds meer
winkelpersoneel. Volgens Wijers
vragen **en krijgen werknemers** voor
hun **flexibele** opstelling een toeslag
of compensatie in vrije tijd op een
ander moment.

Levenspatroon

Volgens Wijers is er geen sprake
van dat Nederland in de maal-
stroom van een 24-uurs economie
is terechtgekomen. Wel is **het**, zo
stelde **hij**, interessant om te onder-
zoeken **waar** het gevoel **van** ver-
haastingen stress vandaan **komt**.
Volgens hem heeft dit **te maken**
met ingrijpende veranderingen in
ons levenspatroon. Het **traditionele**
gezin met **één kostwinner is** aan het
verdwijnen. Nog **maar één** op de
vijf huishoudens ziet er zo uit. Het
overgrote deel van de huishoudens
in Nederland bestaat uit tweever-
dieners **met** of zonder kinderen en
alleenstaanden. Mensen die in die
groep vallen, willen **werk**, zorg,
huishouden en ontspanning combi-
nëren. Daarbij kunnen ze **geen** star-
re regels gebruiken. Nederland
wordt volgens Wijers bevolkt door
mensen die **d** regelend en **improvi-**
serend hun eigen bestaan vorm wil-
len geven en daarbij – in overleg
met **hun** baas en huisgenoten – **zelf**
willen kiezen. **Van bovenaf** opge-
legde patronen en collectieve **rust-**
momenten belemmeren mensen in
hun vrijheid om hun eigen bestaan
naar eigen smaak in te **richten**. De
overheid mag daarin volgens Wij-
ers geen betuttelende rol hebben.
Uitgaande van de **gedifferentieerde**
patronen en verschillende opvattingen
die er bestaan, moet de over-
heid zorgen voor regels die **zoveel**
mogelijk ruimte laat aan ieders in-
dividuele **keuzen**. Verruiming van

de **winkeltijdenwet**, maar ook ver-
betering van de **zorgverlofregelin-**
gen. Geen betutteling, maar ruimte
scheppen zodat iedereen m e e l mo-
gelijk vrijheid heeft zijn persoonlij-
ke behoeften te **vervullen**. Burgers
worden niet, zo stelde Wijers, onder
dwang vastgehouden in een econo-
mische **tredmolen**. Uiteindelijk zijn
het de mensen **zelf** die **kieszen voor**
een baan en **afspraken maken met**
hun **baas over werktijden**. **Gemeen-**
ten kiezen zelf voor een ruimer re-
gime voor de, openstelling van win-
kels op zondag. Mensen kiezen zelf
wanneer ze inkopen doen en of ze
op **zondag** een winkel **binnenlopen**.
En ondernemers kiezen zelf of ze
van de ruimere mogelijkheden ge-
bruik willen maken.

Werkelijkheid of waanbeeld?

Het zal iedereen duidelijk zijn dat
de **opvattingen over de 24-uurs** eco-
nomie nogal uiteenlopen. De titel
van **dit artikel luidt: 24-uurs econo-**
mie: werkelijkheid of waanbeeld?
In **principe** wordt hier gevraagd
naar het gelijk van de **voor- afte-**
genstanders van de zogenaamde
24-uurs economie. Naar mijn bele-
ving is **op dit moment een 24-uur-**
seconomie geen werkelijkheid. Ik
keur het **dan ook af als toch soms**
met enige retoriek de illusie wordt
gewekt dat we in ons land al met
een **24-uurseconomie** te maken
hebben. Een 24-uurseconomie is
echter ook geen waanbeeld; er zijn
ontwikkelingen gaande die zeker
reden tot zorg geven. Onder meer
de toenemende ontkoppeling **van**
arbeids- en bedrijfstijden. Daar zit-
ten goede kanten aan, **maar** het is
een illusie **om, zoals Wijers min of**
meer suggereert, er van uit te gaan
dat **iedere werknemer vrij is om**
daarin haar of zijn eigen keuze te
maken. Werkgevers **bepalen voor**
het overgrote deel **de marges die er**
zijn. Eén van de **hoofdrekenen van**
een FNV om zich aan te sluiten bij
de acties van de **kerken** tegen de
24-uurseconomie **was** dan ook het
opkomen voor de zeggenschap van
de **werknemer over de vraag wan-**

neer ze beschikbaar **moeten zijn**.⁵
De flexibilisering van de **arbeidstij-**
den en ook de verruiming van de
winkeltijdenwet heeft duidelijk ge-
volgen voor **de bestaande** ordening
van de **samenleving**.⁶ Met het
steeds meer wegvallen van collec-
tieve **rustmomenten**, **ontstaat er**
minder **ruimte voor samenleven**.
Het heeft gevolgen voor de samen-
hang, de sociale cohesie, in de sa-
menleving. Ook dit verklaart de
deelname van o.a. sportbonden en
muziekverenigingen aan **de actie**
tegen de 24-uurs **economie**. Wer-
ken buiten de tot nu toe gangbare
werktijden **betekent** minder **moge-**
lijkheden om dingen samen met an-
deren te doen. Om over **het onder**
druk komen staan van de zondag
nog maar te **zwijgen**.

Keuzen

Oud-minista Wijers heeft gelijk als
hij **aangeeft dat de** samenleving aan
het veranderen is. Zijn opmerkin-
gen over de verschuiving van het
traditionele gezin **met één kostwin-**
ner naar een toenemend aantal
tweeverdieners is juist. We zien het
ook in onze eigen **kring** voltrek-
ken.' Dit veranderende levenspa-
troon vraagt ook om andere regel-
geving. De vraag is alleen waar je
dan **je grenzen stelt? Paars gaat** zo-
ver dat men regels heeft gemaakt
die w veel mogelijk **ruimte** laat aan
ieders individuele **keuzen**. Volgens
Wijers was dat een bewuste keuze.
De vraag kan gesteld worden of de
overheid hier juist niet meer **stu-**
rend in bezig moet zijn. Daarbij uit-
gaande van de ordeningen die God
in **de Schepping** heeft gelegd. **Dat**
heeft absoluut niets met **betutteling**
te **maken**. Laten we overigens op-
passen dat we een discussie over de
24-uurs economie niet **versmallen**
tot **alleen** maar de negatieve gevol-
gen van d~ flexibilisering **van de**
arbeidstijdenwet en de verruiming
van de winkeltijdenwet. Met als
zwaartepunt, wat nu veel gebeurt,
onze strijd tegen de **aantasting van**
de zondagsrust. Hoe legitiem die
strijd ook is. Ik **ben** het met GMV-

er Westert eens dat we ons ook moeten verplaatsen in de huid en de redeneertrend van mensen als Wijers. Het zijn de vertolkers van de moderne mens- en arbeidsvisie in onze cultuur, waar we allemaal vroeg of laat mee te maken krijgen. Een visie die de individuele mens en zijn streven tot de maat van alle dingen heeft gemaakt.⁸ Het zal van ons als christenen vragen dat we ook zelf onze persoonlijke keuzen maken en uitdragen. Keuzen als het gaat om de plaats die arbeid in je leven inneemt: werken we aan een glansrijke carrière of creëren we ook ruimte voor taken in ons gezin, de kerk, de samenleving? Keuzen als het gaat om de plaats van de zondag: kiezen we voor de heiliging van de zondag of laten we ons op dat punt meeslepen in de maastroom van onze cultuur. Keuzen óók als het gaat om de combinatie van arbeid, zorg, rust en vrije tijd. Naar mijn overtuiging het thema van de komende jaren. Welke balans brengen we ook vanuit ons christen-zijn tussen deze zaken aan?⁹ In dat opzicht kunnen ont-

wikkelingen in de samenleving (waaronder dus de zorgen over een toenemende 24-uurseconomie) ook zorgen voor een groter bewustzijn bij christenen dat er keuzen gemaakt moeten worden. Dat zou winst zijn. Om dat groter bewustzijn te bereiken moeten wel de mogelijkheden benut worden om met elkaar in alle openheid over deze wezenlijke zaken te spreken. Er liggen in dat opzicht kansen binnen het gezin, de kerk, de school en de maatschappelijke- en politieke organisaties die we rijk zijn.¹⁰ Het zal meer van ons vragen dan het zetten van een handtekening tegen de 24-uurs economie. Het uiteindelijke resultaat van deze bezinning zal uiteindelijk wel veel groter zijn. Zowel voor de invulling van onze persoonlijke levens als voor de samenleving waarvan we deel uitmaken.

Drs. A. Slob is als medewerker voortgezet onderwijs verbonden aan het Gereformeerd Pedagogisch Centrum. Hij is tevens fractievoorzitter van het GPV in de gemeenteraad van Zwolle. In de afgelopen jaren nam hij in die functie een aantal malen deel aan discussies over de werktijdenwet.

¹ zie Reformatorisch Dagblad, 8 juni 1999.

² A.J. Simonis, 'De economie mag de mens niet regeren', NRC Handelsblad, 24 juni 1998.

³ ibidem.

⁴ Hans Wijers, 'Overheid schept geen keurslijf', NRC Handelsblad, 24 juni 1998.

⁵ Lodewijk de Waal, voorzitter FNV, in een persbericht, 24 juni 1998.

⁶ zie hiervoor ook A.W. de Korte (red), Strijd om de tijd. De organisatorische gevolgen van de 24-uurseconomie, 's-Gravenhage, 1997.

⁷ Zie bijvoorbeeld de uitkomsten van de enquête van het Nederlands Dagblad onder een deel van haar lezers naar de keuzen die gemaakt worden m.b.t. arbeid en zorg, in: Nederlands Dagblad, 31 december 1998.

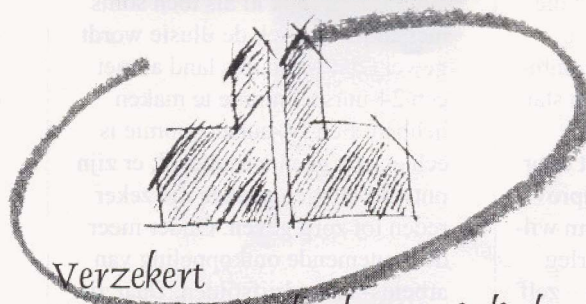
⁸ Jan Westen, 'in de huid van Wijers', Ambt en Plicht, 98/8. Westert geeft het belang aan van een bewuste eigen christelijke levensstijl. Met dit artikel ondersteun ik zijn pleidooi.

⁹ Zie hiervoor onder andere Jan Westert, 'Naar een combinatie van arbeid en zorg', in: Individualisering en gezinsbeleid. Gezin, arbeid, opvoeding en zorg in het licht van christelijke politiek, uitgave van het Wetenschappelijk Studiecentrum RPF, 1998, pag 113-153.

Zie ook Eimert van Middelkoop en Bert Doek, 'Gezin moet evenwicht tussen zorgen arbeid bepalen', Nederlands Dagblad, 2 juli 1999.

¹⁰ Het oecumenisch samenwerkingsverband voor het arbeidspastoraat DISK heeft aangegeven in het najaar het kerkelijk debat over de werking van de van de 24-uurseconomie te willen stimuleren. Zie daarvoor Nederlands Dagblad, 14 juli 1999. Mogelijk kan er ook op dit soort activiteiten ingehaakt worden.

donatus

Verzekert

van Avonomaalstel tot Zadeldak
alles onder uw kerkelijk dak!

Verzekerd zijn bij Donatus is een geruststellend gevoel.
Al sinds 1825 d i verzekeraar voor uw kerkelijke eigendommen,
maar ook voor al uw andere verzekeringsaangelegenheden.
Vraag vrijblijvend onze brochure of offerte of maak een afspraak voor
een vrijblijvend persoonlijk gesprek.

Postbus 500
5240 AM Rosmalen

Hoff van Hollantlaan 8
Tel. 073 5221700 - Fax 073 5221717

GELOOFWAARDIG VERZEKERD

M

meegelezen

Geestelijk leiding geven

Kerkinformatie (het informatieblad van de SoW-kerken) van juli/augustus had een gesprek met ds. B.J. van Vreeswijk, voorzitter van de Hervormde synode en Gereformeerde Bonder:

Vorig jaar februari werd ds. Van Vreeswijk tot synodepreses gekozen. De toen 50-jarige Veenendaalse predikant werd aanvankelijk her en der met argusogen gevolgd: zou deze zo geprofileerde gereformeerde bonder een bindende rol in de rijk geschakeerde hervormde kerk kunnen vervullen?

Zij die hem op landelijk niveau (hij was al synode- en moderamenlid) hadden leren kennen hadden er wel vertrouwen in. Hij zelf zegt nu, in een gesprek met *Kerkinformatie* in Driebergen: 'Als synodepreses moet je uiteraard namens de hervormde kerk spreken. Je hebt natuurlijk ook je eigenheid, maar die zet je, waar mogelijk, op de tweede plaats.'

(...)

Van Vreeswijk heeft ervaren dat er in SoW-verband ruimte is om met elkaar te discussiëren en dat er, zeker in moderamenverband, meer begrip voor elkaar is gekomen dan wel eens in plenaire synodevergaderingen doorklinkt.

De 'achterban'

Onvermijdelijk komt het gesprek op de verhouding met de 'eigen achterban', de rechterflank van de hervormde kerk. 'Enerzijds is er sprake van verwondering en waardering dat ik zo in de breedte wil staan. Maar anderzijds is er ook on-

begrip en kritiek omdat men vindt dat ik te weinig het typisch modulaire geluid laat doorklinken.

Dat laatste blijkt uit incidentele opmerkingen, maar ook uit een deel van de kerkelijke pers, met name uit het blad 'Het Gekrookte Riet'. Dat is het blad van de uiterst rechter flank van de hervormde kerk. Ds. Van Vreeswijk constateert dat bij de Gereformeerde Bond veranderingen zijn opgetreden. 'Daarvoor noem ik twee oorzaken. In de eerste plaats zijn er de grote kerkelijke spanningen die ook de leden van de gereformeerde bond existentieel raken. Daarnaast is er sprake van een proces van individualisering in de samenleving, die ook aan de Bond niet voorbij gaat. In de Gereformeerde Bond waren trouwens altijd stromingen, maar in het verleden hadden deze minder behoefte om zich te profileren. De leiding van de Bond heeft het niet gemakkelijk'.

Van Vreeswijk heeft de diverse open brieven (onder andere die van dr. Op 't Hof uit Nederhemert van de uiterst rechter zijde van de hervormde kerk, die van de kerkenraad van Waarder, en die van ds. Van Veluw en een aantal confessionelen en gematigde bonders) met aandacht gelezen. 'Ik vind wel dat de kerkelijke markt nu een beetje verzadigd is van open brieven', constateert hij.

(...)

Keer op keer hamert de synodepreses erop dat alle betrokkenen elkaar niet moeten 'beschietsen' met hun standpunten, maar in de fundamentele gesprekken, zonder verlies van eigenheid, in een heldere en open betoogtrant dienen te spreken en

naar elkaar te luisteren.

Hoe gaat het nu verder met het SoW-proces? Ds. Van Vreeswijk: 'Een belangrijk moment wordt eind dit jaar de behandeling van de motie-De Visser/Van Heijst in de hervormde synode. Die motie wil een brug slaan naar de bezwaarden, maar tegelijk géén brug ophalen voor de voorstanders van SoW.'

(...)

Het geestelijk leven taant

'We beleven als kerk iets van een crisis. Het geestelijk leven taant. Ons gebedsleven is vaak ook niet zo warm als het zou moeten zijn. Maar ik lees in de ontwerp-kerkorder van de toekomstige verenigde kerk dat de kracht en de bezieling van de kerk moet worden gevonden in het geloof dat Jezus Christus de Kurios is. Wij leven vanuit het heil in Jezus Christus, die Beer en Verlosser wordt genoemd. De diepste oorzaak van ontkerkelijking en kerkverlating is dat dit levende geloof vaak wordt gemist. Er is geen verbondenheid met en in Hem'.

In HN Magazine stond onlangs een artikel waarin werd geschreven dat er vandaag de dag geen echie kerkleiders meer zouden zijn. Prof. Berkhof wordt daarin de laatste protestantse kerkleider genoemd. Van Vreeswijk: 'Vraagt men om herkenbaar leiderschap? Ik vraag me af of onze cultuur van individualisering dergelijke leiders verdraagt. Ook op andere terreinen zijn 'leiders' zeer schaars. Maar goed, ik ben het in zoverre met de stelling eens dat de kerkleiding zeker b geroepen geestelijk leiding aan de kerk te geven. Zij mag niet bestaan uit grijze muizen die steeds

alleen maar proberen het geheel bijeen te houden. Ook ik heb er in het geheel **geen** behoefte aan zo'n grijze muis te zijn. Dat moge uit het voorgaande enigermate duidelijk zijn'.

Dienen in de kerk

In De *Waarheidsvriend* van 8 juli schreef A. Pals, docent sociaal-relatonele **vaardigheden** aan de opleiding GodsdienstPastoraal Werk in Ede, over de **taakvervulling** van wie **mag** werken in de **kerk**:

Ter inleiding

Deze tijd van **secularisatie**, waarin **God** steeds minder als relevant gezien wordt **voor** het dagelijks leven, vraagt veel van mensen die **werken** binnen de **kerk**. Het werk van ambtsdragers wordt er niet gemakkelijker op. Gemeenteleden met relatieproblemen **vragen** **steeds** meer aandacht binnen het pastoraat. Ambtsdragers **zien** soms op tegen **kerkenraadsvergaderingen** wanneer het zoveelste conflict zich **aandient**. Er wordt soms **verzucht**: 'Vroeger was er nog respect **voor** het ambt', nu spreken mensen je **aan** op hoe je het zou moeten doen. De **hoge** roeping van **Godswege** verbleekt **steeds** meer. Er wordt **steeds** meer een louter functionele invulling aan het ambt gegeven; je wordt dus **als ambtsdrager** **puur 'afgerekend'** op de vervulling van **taken** die de gemeente **nuttig** acht.

Ook in het jeugdwerk zijn er steeds meer geluiden te horen dat **de omgang met de jongeren** er niet **gemakkelijker** op **wordt**. Normen en waarden die **jongeren hanteren**, botsen met die van leidinggevenden, met teleurstelling tot gevolg. Vroeger werd er gezegd: 'Bedien ja van het Woord', laat dat **gezag** hebben. Mooie woorden, die waar zijn. Ambtsdragers worden bevestigd met de bemoedigende woorden: 'Je hebt God achter je staan, Hij die roept is getrouw'. Wanneer dan gezegd **wordt** dat je **denkt** het niet te **kunnen**, wordt dit juist als een voordeel **gezien**, want onze onmo-

gelijkheden **zijn** juist **Gods** mogelijkheden. Ik wil niets afdoen van de **kracht** van het Woord en van een roeping door God zelf, maar toch.... God geeft gaven en wil dat we ze ontplooien, dat wil echter niet zeggen dat je als goed functionerende **kerkelijk** werker geboren wordt, of dat de **roeping** een pakket vaardigheden in je schoot legt. Bezinning op het werk in de **kerk** is **nodig**.

(...)

'De noodzakelijkheid der tijden'

De huidige cultuur is steeds verder uiteengevallen in allerlei subculturen. Er zijn veel **keuzemogelijkheden** bijgekomen **met betrekking** tot leven en geloven. Veel gemeenteleden leven in verschillende culturen. De **gevaaren** hiervan worden **steeds** duidelijker. Het **leven** wordt steeds meer in diverse segmenten opgedeeld. Steeds **minder** van die segmenten staan open voor het gezag van **God**. Een **dubbelleven** is **steeds** gewoner. Jongeren **komen** weinig gemeenteleden **tegen** voor **wie het christelijk geloof** relevant is en in alle **uithoeken van hun bestaan** doordringt. Deze elementen zorgen er mede voor dat ook het denken binnen de gemeente verandert. Mensen zijn autonomer dan vroeger en vragen naar het 'waarom' van **zaken** die vroeger **vanzelfsprekend waren**. De leiding van God in het wereldgebeuren is iets wat vragen oproept. Steeds meer **gemeenteleden merken** & **godsdienst** een privé-aangelegenheid en een randverschijnsel geworden is. Echtscheiding komt in de **christelijke** gemeente steeds meer voor. Incest komt **binnen** de christelijke gemeente niet minder voor dan buiten de kerk. De **aanvallen op de gemeente** worden **steeds** heviger. De media hebben **hun** **duizenden** verslagen en **hes** **denkschema** van de wereld **in** de harten van velen **geplant**. **Conflicten** en **relatieproblemen** nissen gemeenteleden komen steeds meer voor. Er **vindt** steeds meer **afval van de waarheid** plaats en velen zetten **vraagtekens** bij de

bebouwbaarheid van de Schrift. Deze ontwikkelingen vormen voor **menig ambtsdrager** een bedreiging. Gemeentebeleid wordt dan ook veelal gemaakt op basis van angst en **krampachtigheid**. Deze tijd vraagt om toerusting vanwege 'de noodzakelijkheid der tijden'.

Toch zijn er ook lichtpunten in de duisternis van de secularisatie
Toch **zijn** er in deze gesecculariseerde samenleving ook lichtpunten. Dat het **christendom** een subcultuur geworden is, houdt ook een uitdaging in. Steeds meer **mensen** tonen belangstelling voor het christelijk geloof als één van de vele subculturen. Denk hierbij ook aan de vele **oriëntatiecursussen christelijk** geloof, die **opgestart** worden. Er **wordt veel** opener over het geloof gesproken, en de vraag van jongeren **wat heb je eraan?** is niet altijd negatief te duiden. Als ik denk aan de bijbelstudie-weekenden waar ik veel jongeren zie worstelen met **betrekking** tot de toe-eigening van het heil en waar ik ook jong geestelijk leven zie **ontwaken**, komt er weer meer licht in het donker. We **kunnen** vanuit de **slachtofferrol** kijken naar de negatieve ontwikkelingen en terugduiken in ons isolement, maar dat is niet de bedoeling. Deze tijd heeft zijn uitdagingen, **zeker wanneer we vanuit een persoonlijk geloof steun in de rug hebben van het Woord van onze God**.
Onze tijd kunnen we typeren als een functioneel tijdperk waarin **subjectieve beleving** en **religieus gevoel** steeds meer **nimte** krijgen en **de waag is of je** hierbij aan zou moeten sluiten. Aansluiten bij de subjectieve beleving van deze tijd heeft het **gevaar** in zich **dat de vaste ankergrond van het Woord van God wordt weggeslagen**.
Ingaan op de vraag naar het functionele heeft het **gevaar dat het kerkelijk werk een eenzijdig sociaal-technologisch karakter krijgt waar de mens onafhankelijk van God 'maakbaar' wordt**.
De functionele kant van het kerkelijk werk kan dan ook alleen op een

goede manier aandacht krijgen, wanneer men met Christus verbonden is.

Uitzicht van het einde van de eeuw

Op de jaarvergadering van de Gereformeerde Bond sprak ds. A. van Brummelen het slotwoord. Op het breukvlak van twee eeuwen keek hij terug en vooruit:

De cultuurpatronen van de nieuwe eeuw zullen niet ingrijpend wijzigen. Niemand verwacht dat het breukvlak van twee eeuwen op politiek, moreel, cultureel of religieus vlak inderdaad een beslissende scheiding zal teweegbrengen. De wereld zal doordraaien als altijd en spoedig zal de ervaring van de nieuwe eeuw dezelfde zijn als die van de oude eeuw. Trouwens, zullen de komende patronen niet eerder nog veel erger worden? Deze vraag mogen wij terecht wel stellen. Op bijbelse gronden is er alleszins reden om sneller afglijding te vrezen. Er is ook in geestelijke en een hellingeffect werkzaam.

Langzame losweking van God
Vooreerst noemen wij het punt van de zedelijke anarchie. Christus zegt in Mattheus 24, dat de ongerechtigheid vermenigvuldigd zal worden en de liefde van velen zal verkouden. Men denke maar aan de dagen van Noach en Lot. Er is te denken aan een geleidelijk verlopend eeuwenlang proces, dat zijn uitgangspunt vindt in een groeiende vervreemding van God en van Zijn Woord. Daaruit leren wij immers alleen de voor de mensheid verordende levensnormen kennen. En als wij het Woord minachten, komt de chaos op. Niet in één keer, neen, het is aanvankelijk geen ruk, waarmee men zich op eenmaal van God en Zijn geboden losscheurt. Veeleer is het een langzaam losweken van het verband met God. Maar van lieverlee komt men verder en zinkt men dieper weg. Er is een toemende wetteloosheid in staten en

landen, in kerken en families. Denkt u maar aan het ouderlijk gezag, aan het huwelijk, aan de zedenwetgeving en vele andere gebieden meer.

Afval

Maar wij noemen nog een punt. De apostel Paulus waarschuwt de gemeente van Thessalonica, dat zij niet moeten menen, dat de dag van Christus aanstaande zou zijn. Die komt namelijk niet, tenzij eerst de afval gekomen is en dat geopenbaard is de mens der zonde, de zoon des verderfs.

Op een andere plaats schrijft Paulus aan Timotheüs, dat de Geest duidelijk zegt, dat in de laatste tijden sommigen van het geloof zullen afvallen. Deze afval is niets vreemds. Jezus wist dat Hij zowel tot van velen, als tot opstanding van velen ten eeuwen leven door God was gesteld. De groeiende afval van de kerk is daarom een veeg teken des tijds. Wij gaan een ontkerstende wereld tegemoet. Zeer duidelijk is de Schrift op het punt van de voortwenteling der eeuwen. Wij gaan niet naar een droomrijk van vrede en heil. Verdrukking en vervolging zullen niet ophouden. Natuurlijk zien wij allemaal graag een bloeiende kerk, waarvan het ledental van jaar tot jaar aangroeit. Maar de Schriftgedachte ten aanzien van de toekomst der eeuwen zijn te duidelijk om van utopieën te spreken. Zelfs een profetische geest als Herman Bavinck heeft in 1908 in zijn 'Wijsbegeerte der openbaring' dit totale ontkersteningsproces al zien aankomen als een onafwendbaar gevolg van een cultuur zonder God. Er bestaat niet de minste waarborg – zo schrijft hij – dat gemeente en wereld niet ook in de toekomst, evenals in de eerste eeuwen van het christendom, strijdend tegenover elkander zullen komen te staan. Wij hebben niet de minste zekerheid, dat in weerwil van alle prediking van verdraagzaamheid, en naarmate het einde nadert, niet een vervolging tegen de gemeente van Christus losbarsten zal, welke in hevige

heid alle voorafgaande verdrukkingen overtreft. Integendeel, er bestaat groot gevaar, dat de moderne cultuur, indien zij op haar godloze weg voortgaat, op de standvastigheid der gelovigen vergripen zal en door dwang zal trachten te bereiken, wat zij door redenering en betoog niet verkrijgen kan. Zag Bavinck 91 jaar geleden de toekomst te donker in? Er is helaas niets te noemen, dat er op wijst, dat hij zich zou hebben vergist.

Waakzaam en nuchter

Het is voorshands onze taak en roeping de horizon van de tijd zorgvuldig te bespieden en waakzaam te zijn. Wij moeten maar rondom ons heen zien op de wachtoeren en ons niet door de levensroes laten overrompelen. Dat betekent niet, dat wij wereldvreemd ons zouden moeten gedragen, maar evenmin levensguldig alles wat ons wordt voorgezet, moeten verorberen.

Er is een evenmaat der tegendelen. De gemeente van Christus geeft zich niet over aan verblindingen en verdwazing. Zij houdt zich vast aan het Evangelie in de kracht van de Heilige Geest. Dat bewaart in nuchterheid, eenvoud en liefde.

Bibliotheek Bralectah
gereformeerde bibliotheek voor
mensen met een leeshandicap
...Heeft
De Reformatie
ook in
gesproken vorm
Telefoon 0521 - 515946

Drukwerk.....
de Bunschoter bv
drukkerij
Postbus 10 - 3750 GA Bunschoten-Spakenburg
Tel (033) 299 79 99 - Fax (033) 299 79 98

Beroepen te Bergschenhoek: B. van **Zuijlekom** te **Pijnacker-Nootdorp**; te Ridderkerk: B. van **Zuijlekom** te **Pijnacker-Nootdorp**; te Voorhuizen-Barneveld (tweede **predikantsplaats**): E.J. **Hemphenius** te Harlingen.

Aangenomen naar Heerenveen: A.A. van Essen te Haarlem; naar Spakenburg-Zuid (als missionair **predikant** voor de hulpverlening aan de Geref. Kerk in Congo (ERCC): J.M. van **Leeuwen** te Eemdijk.

Toegelaten tot de dienst des Woords door de classis Drachten: drs. W.L. de Graaff, beroepen **predikant** te **Drogeham**.

Emeritaat

Zondag 27 juni jl. nam ds. **H.I. Veenhuizen** afscheid in de Nieuwe Kerk vanwege zijn emeritaat. Jan **Veenhuizen** werd op 9 november 1933 in Hoogeveen geboren. NA zijn studie in Kampen stond hij achtereenvolgens in **Noordbergum** (1964), **Zutphen** (1969) en in Ede (1973).

Jubileum

Op 21 **juni** jl. was ds. M. Brandes veertig jaar predikant. Hij was verbonden aan de gemeenten te **Daarlerveen** (1959), **Meppel** (1964), **Hengelo** (1967), **Ermelo** (1973), **Groningen-Oost** (1981), **Hardenberg** (1988), **Hardenberg-Oost** (1993). Op 9 maart 1995 ging ds. Brandes met emeritaat.

Secretaris Theol. Universiteit

Drs. H. **Lamberink** uit Zwolle is per 1 september 1999 benoemd tot secretaris van de Theologische Universiteit.

Adreswijzigingen e.d.

Alphen aan den Rijn * **Predikaat**: K. de Vries, Afrikalaan 115, 2408 HS **Alphen aan den Rijn**, tel. Werk: 0172-477822 (p. 133).
Amersfoort-C * **Diaconie**: C. Wassink, **Pasteurstraat** 19, tel. 033-4610154 (p. 111).
Almere * **Predikant**: J. van Ben-

them, **Martena** 4, 9202 KB Drachten, tel. 0512-518343, gironr. 4499905 (p. 100).

Heerenveen * **Scriba**: J. Bontekoe, **Kattebos** 92, 8446 CX **Heerenveen**, tel. 0513-610403; * **Preekvoorziening**: Mw. F.J. den Otter-Drost, **Leopelaarstraat** 89, 8446 JH **Heerenveen**, tel. 0513-620833 (p. 57).

Middelstum * **Scriba**: J. v.d.

Ploeg, Postbus 38, 9990 AA **Middelstum**, tel. 0595-552284 (p. 49).

Ommen * **Predikant**: J. Koelewijn, **Weegbreestraat** 28, 7731 VZ **Ommen**, tel. 0529-450868 (p. 85).

Voorburg * **Scriba**: A.S. Louter, **Mgr. Van Steelaan** 155, 2273 EK **Voorburg**, tel. 070-3867680; * **Diaconie**: A.E. Dekker, Postbus 1034, 2260 BA **Leidschendam**, tel. 070-3270419 (p. 137).

Zaandam * **Scriba**: E. Holwerda, **Cacaomolen** 8, 1541 RM **Koog aan de Zaan**, tel. 075-6354758 (p. 128).

Persbericht

Theologiestudenten betuigen steun appèl CSFR

Het onlangs door de C.S.F.R. gepubliceerde **appèl** 'Door één Geest tot één lichaam gedoopt' heeft een publieke steunbetuiging ontvangen van theologiestudenten uit de gereformeerde gezindte.

De verenigingen P.F.S.A.R. (Apeldoorn), Synopsis (Leiden), F.Q.I. (Kampen) en Voetius (Utrecht), zeggen zich te hebben herkend in

uit de kerken

het **appèl**, waarin wordt opgeroepen tot het zoeken naar kerkelijke eenheid. Gezamenlijk betuigen ze hun instemming met 'de intentie van het **appèl**'. In het bijzonder roepen de verenigingen **oud-leden** op initiatief te nemen inzake de concrete oproep aan de kerkeraden binnen het bestek van twaalf maanden met elkaar in gesprek te gaan over wat bindt.

Tekst steunbetuiging

Steunbetuiging

Het **appèl** dat de 'Civitas Studiorum in Fundamento Reformato' eind april heeft doen uitgaan, heeft bij ons herkenning opgeroepen. Wij kunnen ons van harte vinden in de intentie van het **appèl**, en betuigen daarom onze steun aan de activiteiten van **contio**commissie. In het bijzonder stemmen wij in met de concrete oproep aan de kerkeraden 'binnen het bestek van twaalf maanden eens in gesprek te gaan over wat ons bindt'. We spreken de wens uit de **oud-leden** van onze verenigingen – in de posities waar- in zij verkeren – waar mogelijk en

STICHTING AFBOW

De stichting **Afbouw** te Kampen stelt zich ten doel de beoefening van de gereformeerde theologie te bevorderen door met name te helpen bij de financiering van proefschriften ten dienste van promoties aan de Universiteit te Kampen.

Voor haar inkomsten is de stichting geheel aangewezen op giften van meelevende kerkleden.

Inlichtingen worden graag gegeven door het bestuur:

C. Trimp 038 - 331 48 69,
B. Kamphuis 038 - 332 62 48 en
J.G. de Kimpe 038 - 333 24 94.

Giften, die fiscaal aftrekbaar zijn, worden graag ingewacht via bankrekeningno. 63.18.36.934.

ten name van Stichting Afbouw, p/a Hoefblad 4, 8265 GM Kampen. Postrekening van de Generale Bank te Kampen: 80 65 52.

nodig initiatief zullen nemen aan deze oproep daadwerkelijk gehoor te geven.

Wij zullen ons – zowel binnen onze verenigingen als tussen de verenigingen onderling – bezinnen op de vragen die het appèl onder onze aandacht heeft gebracht.

Utrecht, 8 juni 1999

De gezamenlijke besturen van
C.S.A. Per Fidem Studiumque Ad Rostra, Apeldoorn
Synopsis Purioris Theologide,
Leiden

C.S.A.C. Fides Quadrat Intellectum, Kampen

G.T.S.V. Voetius, Utrecht

Persbericht

Identiteitsexamen voor de 15e keer...

Op 28 mei van dit jaar werd een mijlpaal bereikt: het gereformeerd examen maatschappijleer werd voor de 15e keer afgenomen. Het ging over de thema's multiculturele samenleving en massamedia. Het examen was zo actueel van inhoud dat het iemand de uitspraak ontlokte: "alsof je vandaag de krant zit te lezen!" Er namen 910 kandidaten aan deel, waarvan er 831 slaagden en het getuigschrift in ontvangst namen.

Volhouden loont

Het project kent een lange geschiedenis. Deze begint als in 1972 docenten in een werkgroep de koppen bij elkaar steken. Ze willen meer profiel geven aan het vak. Er wordt een leerplan en een leerboek geschreven. In 1985 wordt er een examenproject gestart, onder auspiciën

van de besturenorganisatie LVGS en (toen nog) de onderwijsgevendeenorganisatie GVOLK. Een examencommissie van 7 personen ontwerpt sindsdien elk jaar een examen, dat via CITO een kwaliteitstoets ondergaat. Minstens zo belangrijk zijn de lesboekjes voor elk thema, overwiegend door het GPC ontwikkeld en/of uitgegeven. De examencommissie geeft eindtermen voor elk thema, en er worden studiebijeenkomsten voor de docenten georganiseerd. Draagvlak en deelname nemen door de jaren heen toe. Op een nevenvestiging na doen alle gereformeerde scholen voor voortgezet onderwijs mee aan het examenproject. Ook buiten het gereformeerd onderwijs wordt het met belangstelling gevolgd. Zo besteedde het vakblad *Maatschappij en politiek* er een artikel aan.

Toekomst

Samenwerking in dienst van de identiteit loont: dit project toont dat aan. De toekomst van het vak is overigens op dit moment nog wat onduidelijk. Met de komst van het vmo moeten scholen zich bezinnen op de vraag welke plek zij maatschappijleer daarin willen geven. Ook de examencommissie bezint zich op dit vraagstuk. Voorlopig is ze nog druk met de examens: tot en met 2001 zijn er afspraken gemaakt met de scholen. Voor mei 2000 zijn de thema's criminaliteit en rechtsstaat (een nieuw thema) en multiculturele samenleving. Het zojuist verschenen jaarverslag over 1998-1999 en het jaarplan voor 1999-2000 geven van een en ander een actueel beeld.

Boeken die helpen!

Ds. M.J.C. Blok
Je staat er niet alleen voor
de ongehuwde in de gemeente
96 pag., f 12,00

Ds. M.J.C. Blok
Gaat de dominee voorbij?
een boekje voor dominees en andere kerkgangers
136 pag., f 16,50

Ds. P. Groenenberg
Gewapende ambtsdragers
over het gebed in de ambtsdienst
120 pag., f 15,25

J.A. Knepper sr.
Een geestelijk huis van levende stenen
gemeenteopbouw in de praktijk rond het jaar 2000
152 pag., f 17,75

P.L. Los
Onder anderen
zes pastorale lezingen
88 pag., f 11,75

P.L. Los
Van gelijke beweging als wij
over leren van –, omgaan met – en behandelen van mensen zoals wijzelf zijn
112 pag., f 16,50

Ildse de Jong-de Haan
Maat en overdaad
over alcohol en gokken, experiment en verslaving
112 pag., f 15,25

Dick Mostert
Eenzame fakkeldragers
jeugdpastoraat en praktijk
160 pag., f 17,50

Drs. Wubbo Scholte
Met kippevel
angst en angststoornissen
128 pag., f 15,75

Ook verkrijgbaar in de boekhandel.

Oosterbaan
& Le Cointre B.V.

— AA Goes
Telefoon 0113-215591

HOTEN • VAN RIETSCHOTEN • VAN RIETSCHOTEN • VAN RIETSCHOTEN • VAN

BOEKHANDEL
Uw boekenbestellijn 010-4820488

VAN RIETSCHOTEN

Keizerswaard 8, 3078 AM Rotterdam. Winkelcentrum Keizerswaard

HOTEL • VAN RIETSCHOTEN • VAN RIETSCHOTEN • VAN RIETSCHOTEN • VAN

